

100 DE ANI DE LA ACORDURILE SYKES-PICOT. MARILE PROCESE DIN ORIENTUL MIJLOCIU EXTINS ȘI IMPLICAREA OCCIDENTULUI¹

MIHAI SANDU*

Abstract. *The evolution of the states in the Greater Middle East and of the region in general, during the last one hundred years, reveals a world under process of defining and transformation, in an age where dynamism represents the main political, economic, social and cultural characteristic. Without managing to uncover a general pattern or a stable settlement of the region, the one hundred years that passed since the moment of the so-called Sykes-Picot, point out a succession of events and processes leading to a so far grim outcome, both from an internal perspective, as well as in regard to the relationships developed with the foreign actors, particularly in regard to the West. As demonstrated by the so-called founding act of the Islamic State of Iraq and Syria, revealed by the obliteration of the frontier between Iraq and Syria at Yaarubiya, in June 2014, the Sykes-Picot moment represents a powerful and relevant symbol today, being particularly evidenced by radical Islamic groups as a barrier for the natural development of the Islamic Arab world, as well as one of the events characteristics for the involvement of the West in the region.*

The failed process of modernization, the ambiguous and twisted evolution of the states in the region, but also the general pattern of development and mental evolution of the population, reveal severe discordances between the patterns of states in the region and on the level of political, social, economic and cultural evolution, both from an internal perspective, as well as from the point of view of foreign affairs, questioning not only the general processes occurred in the region since the fall of the Ottoman Empire, but also the very statehood of some of the countries in this area, more or less artificially created approximately one hundred years ago.

Keywords: *Sykes-Picot, Greater Middle East, Modernization, Islamism, Secularism, Change, Arab Spring, Democratization, Instability, Failed States, Foreign involvement.*

* Absolvent al programului de Master Studii de Securitate și Analiza Informațiilor al Facultății de Sociologie și Asistență Socială din cadrul Universității din București, expert parlamentar, Comisia pentru afaceri europene, Camera Deputaților, E-mail: mihaisandu.sandu@gmail.com.

¹ Lucrarea reprezintă un fragment al lucrării științifice intitulate „100 de ani de la Acordurile Sykes-Picot. Marile procese din Orientul Mijlociu Extins și Implicarea Occidentului”, lucrare de disertație, Master Studii de Securitate, Facultatea de Sociologie, Universitatea din București, sesiunea iunie 2016, autor: Mihai SANDU, coordonator: Conf. Univ. Dr. Iulian FOTA.

Rev. Șt. Pol. Rel. Int., XIII, 3, pp. 35–56, București, 2016.

În lucrarea intitulată *Era Extremelor. O istorie a secolului XX – 1914-1991*, Eric Hobsbawm vorbește despre o dinamică care caracterizează transformările mondiale ale așa numitului *Scurt secol XX*, dinamică ce pornește de la încercarea elitelor din societățile în curs de definire de a imita parcursul occidental, modelul de modernizare socială și instituțională promovat deopotrivă de variantele capitalistă și socialistă, ambele de origine vestică. Fie că vorbim de Japonia sub restaurarea Meji, despre mișcarea de independență indiană condusă de Gandhi și Patel, ori despre construirea Republicii Turce de către Mustafa Kemal, societățile *lumii subdezvoltate* de la începutul secolului XX s-au orientat spre modelul occidental al modernizării și al dezvoltării. Fără a desființa tradițiile sau credințele locale, importarea modelului occidental s-a făcut deopotrivă la vârful și la baza societății, uneori insesizabil, inspirând atât emanciparea socială a fostelor colonii, cât și dezvoltarea de instituții ori de practici economice și politice specifice dezvoltării.²

De altfel, curentul transformării fusese anunțat încă din secolul precedent. Odată cu dezvoltarea instituțională a Europei de după revoluțiile burgheze din Franța și Anglia și ascensiunea ideilor iluministe în politică, precum și sub impactul revoluției industriale, contactul pe care lumea orientală îl are, în general cu Occidentul, permite pătrunderea, firavă la început, a modelelor instituționale și administrative. În plus, spre jumătatea secolului XIX, odată cu dezvoltarea acestora în Europa, în Orient își fac apariția noțiuni identitare de patriotism și naționalism, care intră în contradicție cu identitatea bazată pe rațiuni tribale și religioase, ce domină Imperiul Otoman și restul regiunii dominate de acesta.³ Astfel de influențe au dezvoltat în sânul comunităților minoritare din Imperiul Otoman sentimente de independență și suveranitate care s-au perpetuat în secolul XX, ducând nu doar la eliberarea de sub dominație otomană, ci și la obținerea independenței și la declanșarea unui lung și contradictoriu proces de modernizare în toată regiunea cunoscută sub denumirea de „Orientul Mijlociu Extins“.

Aici, importarea unor modele de proveniență occidentală, de la modernizare și laicizare, la importul târziu al ideilor democratice, a fost una dificilă și a provocat lungi perioade contradictorii de evoluție, demonstrând existența unei prăpăstii între posibilitatea importării valorilor seculare occidentale și tradiția locală, guvernată de impregnarea tribale și confesională imposibil de înlăturat. Din acest motiv, adepții modernizării s-au văzut nevoiți să recurgă la o abordare laică care nu avea cum să mobilizeze masele slab educate și în rândul cărora erau dominante sentimente și valori tradiționale și religioase. Diferența astfel creată, a fost ușor de exploatat de către ideile antimoderne, bazate pe o prevalență religioasă, cum e cazul fundamentalismului islamic.⁴ Într-un fel, explicația se poate regăsi în preferința de a fi condus, pe criterii tradiționale, în dauna încercării de a te dezvolta, fapt ce poate explica inclusiv soluția de mijloc ce s-a răspândit în lumea arabă în a doua jumătate a secolului XX sub forma unor dictaturi militare, bazate

² Eric Hobsbawm, *Era Extremelor. Istoria secolului XX – 1914-1991*, București, Cartier, 2015, pp. 243-245.

³ Bernard Lewis, *What went wrong? – Western Impact and Middle Eastern Response*, Londra, Phoenix, 2002, pp. 52-53.

⁴ Eric Hobsbawm, *op. cit.*, p. 254.

pe un naționalism arab de sorginte laică, care recurgea, temporar, la religie pentru a tempera și controla masele.

Folosit în lumea occidentală pentru a preveni abuzul de putere făcut de autorități în numele religiei sau impunerea, prin aceasta, de către cler, a propriilor interese, secularismul pătruns în Orientul Mijlociu a fost, treptat, privit ca îndreptat împotriva religiei musulmane, pentru care contopirea religiei cu puterea politică era, într-un fel, obligatorie.⁵ Privită astfel, laicizarea, atunci când a fost impusă sub dominație occidentală sau sub autoritarismele militare ce au urmat obținerii independenței, a fost folosită drept muniție pentru revirimentul islamic, lucru pe care îl găsim bine reprezentat astăzi.

În majoritatea cazurilor, mișcările de eliberare și de modernizare din interiorul lumii musulmane au fost determinate, similar Europei de Est și a zonei Balcanilor din a doua jumătate a secolului XIX, de apariția unei elite educate, influențată de experiența occidentală și capabilă, în măsuri diferite, să adapteze valorile preluate la specificul societăților de origine.⁶ Deși nu întotdeauna aceste elite au preluat integral valorile sau trăsăturile statelor și societăților model, discrepanțele survenite ulterior în evoluția acestor state s-a datorat, în mare măsură, faptului că limitele dintre valorile importate și specificul local sau regional nu au fost suficient de bine definite. Lipsa unei concilierii între cele două tabere de valori a dus, de foarte multe ori, nu doar la respingerea ideilor și a modelelor importate, ci și la respingerea elitelor proprii, la condamnarea acestora ori la respingerea și distrugerea acțiunilor întreprinse de aceștia.

„Lumea de astăzi este modelată de creșterea interacțiunilor legate de emoții populare, percepții colective și narațiuni conflictuale despre o umanitate care nu se mai supune în mod subiectiv puterii obiective ale unei regiuni politice și culturale specifice.”⁷ Prin aceasta, Occidentul se vede astăzi nu doar respins, ci de foarte multe ori contrat, indiferent de consecințe. Reacțiile de respingere la adresa Occidentului din anumite zone unde influența sa a fost fie impusă cu forța, fie receptată în mod negativ și având consecințe dintre cele mai nefaste, provoacă de multe ori îmbrățișarea unor curente ce derivă din sentimente anti-occidentale. Cel mai bun și mai elocvent caz îl constituie întoarcerea islamismului și puternicul curent anti-occidental din regiunea Orientului Mijlociu Extins.

Din punctul de vedere al relațiilor de putere, asistăm la două tranziții, una geografică, dinspre Occident spre statele emergente din Est, în special asiatice, și una de natură politică, care marchează o difuzie a puterii spre actorii non-statali, fapt ce „ridică o serie de chestiuni transnaționale, cum ar fi stabilitatea financiară, schimbările de climă, terorismul și pandemiile și în același timp tinde să slăbească, în cazul tuturor guvernelor, capacitatea de a reacționa”⁸. Această difuzie provoacă o fragmentare a cadrului relațiilor internaționale, înmulțind și diversificând atât actorii implicați, cât și vulnerabilitățile sistemului și amenințările cu care ne con-

⁵ *Ibidem*, p. 129.

⁶ Eric Hobsbawm, *op. cit.*, p. 246.

⁷ Zbigniew Brzezinski, *Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power*, New York, Basic Books, 2012, p. 35.

⁸ Joseph S. Nye Jr, *S-a sfârșit oare secolul american?*, București, Comunicare.ro, 2015, pp. 107-108.

fruntăm. Cu toate că această tendință nu va duce la o dispariție a statelor ca actori principali, ea aduce o provocare puternică și, în același timp, oferă o alternativă la acestea.

*Orientul Mijlociu în Scurtul Secol XX.
De la Acordurile Sykes-Picot la Sfârșitul Războiului Rece*

În contextul desfășurării Primului Război Mondial, regiunea extinsă a Orientului Mijlociu a devenit pentru prima dată după multe secole de dominație otomană, cadrul unei revigorări deopotrivă a sentimentelor islamice și a celor de apartenență la o entitate proprie, a popoarelor arabe. Lupta împotriva Imperiului Otoman, aliat cu Puterile Centrale, a determinat puterile Antantei, în frunte cu Marea Britanie, să își îndrepte atenția asupra potențialului pe care arabii îl aveau în destabilizarea inamicului. Beneficiind de experiența colonială și de prezența în Egipt a unui Birou colonial britanic, guvernul londonez se aliază cu șeriful Hussein, lider politic și religios al arabilor în baza descendenței sale din familia Profetului Mohamed, care spera, prin sprijinul britanic și francez, să întemeieze un regat arab în regiunea ce se afla sub ocupație otomană.⁹

Fără a-și exprima clar recunoașterea în totalitate a pretențiilor formulate de Hussein, Marea Britanie și Franța încurajează ambițiile acestuia și se angajează, în special Marea Britanie, în campanii militare alături de arabi în Orientul Mijlociu. În același timp, însă, în secret, cele două puteri vest-europene poartă negocieri cu privire la viitoarea împărțire a sferelor de influență din regiune ca urmare a unei dezmembrări a Imperiului Otoman, după ce, în prealabil, căzuseră de acord să cedeze Rusiei strâmtoarea Dardanele și Constantinopolul. Negocierile, purtate prin intermediul emisarilor Sir Mark Sykes, din partea britanicilor, și George Picot, reprezentant al Franței, au prevăzut crearea unei sfere de influență franceze, cuprinzând teritoriile ulterioare ale Siriei și Libanului, în vreme ce Mesopotamia, respectiv viitorul Irak, și Transiordania reveneau Marii Britanii.¹⁰

Acordurile, cunoscute generic sub denumirea Sykes-Picot, sunt făcute publice, în 1917, de către nou-instalatul guvern bolșevic de la Moscova, conducerii otomane, care profită de ocazie pentru a-i înștiința pe arabi despre ele, ca dovadă de trădare din partea Occidentului. Publicarea acestor acorduri duce la pierderea încrederii arabilor în francezi și mai ales în britanici, cu atât mai mult cu cât, cu câteva zile în urmă, fusese publicată așa-numita „Declarație Balfour”, prin care Arthur Balfour, ministru de externe britanic la acea dată, vorbește de susținerea unui viitor proiect de creare a unui stat evreiesc în Palestina.¹¹ Cu toate că acordurile Sykes-Picot nu ajung să fie niciodată puse efectiv în aplicare, acestea au creat, împreună cu Declarația Balfour, o lovitură decisivă în relațiile dintre Occident și lumea arabă, consecințele acestora fiind vizibile și astăzi.

⁹ Pierre-Jean Luizard, *Capcana Daesh. Statul Islamic sau Întoarcerea Istoriei*, Iași, Polirom, 2016, pp. 46-47.

¹⁰ Peter Mansfield, *O Istorie a Orientului Mijlociu*, București, Humanitas, 2015, p. 172.

¹¹ *Ibidem*, pp. 174-175.

Cu sau fără aceste acorduri, deznodământul Primului Război Mondial a impus o veritabilă dilemă în rândul puterilor învingătoare cu privire la fostele colonii ori teritorii din regiunile subdezvoltate ce aparținuseră puterilor învinse, în special Germania și Imperiul Otoman. Sub lumina idealismului promovat de președintele american Woodrow Wilson și al principiului autodeterminării care fusese utilizat cu atât de mult efect în Europa în cazul fostelor teritorii ale Austro-Ungariei, aliații au recurs, ca soluție de mijloc, la principiul „Mandatumui”, ce presupunea oferirea, sub tutela Ligii Națiunilor, a fostelor colonii germane și a fostelor teritorii otomane din Orientul Mijlociu și Africa către puterile învingătoare, care aveau să gestioneze situația internă în ideea facilitării obținerii viitoare a independenței.¹²

Conform acestui procedeu, Franța primește mandat asupra Siriei și Libanului, iar Irakul și Transiordania, căreia i se adaugă Palestina, intră în sfera de influență britanică, ceea ce presupune, în realitate, o aplicare *de facto* a prevederilor acordurilor Sykes-Picot. Mandatele instaurate, deși inspirate din sistemul *villayetelor* otomane, a presupus, însă, o împărțire teritorială și a o definire a unor state nou-apărute fără a se ține cont, în mod realist, de faptul că aceste entități includeau grupări etnice distincte, aflate nu de puține ori în relații conflictuale, care aveau să se perpetueze într-un conflict dintre identitatea reală și cea creată mai mult sau mai puțin artificial.¹³

În perioada interbelică, regiunea s-a aflat, în mare măsură, sub imperiul mandatelor britanice și franceze, cunoscând, unele pentru prima oară, statalitatea. În termeni generici, asistăm la încercări efemere de proclamare a independenței, cum a fost în primul rând, cazul Egiptului sau încercările șerifului Hussein și a fiilor săi de a se impune în regiunea Transiordania sau în Hidjaz, regat format pe teritoriul central revendicat de arabi, care includea Mecca și Medina, locurile sfinte pentru musulmani. În rest, perioada a fost caracterizată de apariția instituțiilor și a ordinii statale de tip *westfalic* și a unei structurări economice capitaliste și încercarea societăților de a se adapta la aceste condiții fără precedent în istoria regiunii. Concomitent, elitele locale au încercat să impună implicarea sporită a populației locale, apoi independența instituțiilor sub conducerea acestora.¹⁴

Îeșită dintr-o perioadă caracterizată de securitate și de o structură deja solidificată în strânsă legătură cu religia musulmană, Orientul Mijlociu s-a trezit în fața unei realități definite de o nouă ordine statală, impusă din exterior, cu instituții occidentale și economie liberală, a cărei fragilitate a făcut-o ușor de înlăturat în perioada postbelică. În același timp, în ciuda creșterii nivelului de trai și a unei securități asigurate de protecția puterilor europene, beneficiile pe care o colonie le-ar fi putut avea din partea dominației imperiale au fost aici marginale sau aproape inexistente. Atât Marea Britanie, cât și Franța, nu au dorit să impună o dominație totală în regiune, vizând mai degrabă asigurarea unor zone tampon pentru protejarea coloniilor mai vechi, cazul Indiei pentru britanici și al Maghrebului pentru francezi.¹⁵

¹² Henry Kissinger, *Diplomația*, București, Bic All, 2007, p. 207.

¹³ Henry Kissinger, *Ordinea Mondială – Reflecții asupra specificului națiunilor și a cursului istoriei*, București, Rao, 2015, p. 96.

¹⁴ *Ibidem*, p. 97.

¹⁵ Bernard Lewis, *Istoria Orientului Mijlociu. De la apariția creștinismului până în prezent*, Iași, Polirom, 2014, pp. 271-272.

Totuși, perioada interbelică marchează debutul naționalismelor în lumea arabă, odată cu începutul statalității și al procesului de laicizare legat de cele două. De departe cele mai ample schimbări se petrec în Turcia, proclamată Republică prin Constituția din 1928, fapt care marchează, totodată, debutul secularismului în fostul Imperiu Otoman. *Şaria* islamică este înlocuită de un cod de legi influențat de experiențele europene, iar instituția califatului cade în plan secund după care este abandonată. Deși nu va fi reprodus integral de niciun alt stat, modelul constituie un debut al laicizării ce va fi importat parțial ulterior în regiune, cu precădere de către regimurile militare ce au caracterizat anii '50-'60.¹⁶

În egală măsură, această perioadă marchează debutul Arabiei Saudite, succesoarea sultanatului de Nejd. Conducătorul acesteia, Ibn Saud, profitând de amestecul și de ambiguitatea dominației franco-engleze și de prăbușirea influenței șerifului Hussein și a descendenților săi, cucerește regatul Hidjaz și o mare parte din Peninsula Arabă și preia controlul asupra locurilor sfinte musulmane, demonstrând capacitatea de a asigura siguranța pelerinajului musulman pentru prima oară după destrămarea Imperiului Otoman. Nașterea statului saudit, bazat pe unificarea diverselor grupuri tribale, duce la apariția primului stat omogen arab, de confesiune preponderent sunnită, mult mai stabil decât celelalte state, create și modificate sub mandatul britanic sau francez, caracterizate de rivalități și conflicte interne.¹⁷

Regiunea intră într-o nouă etapă odată cu implicarea în cel de-al Doilea Război Mondial și cu deznodământul acestuia. În perioada interbelică, Turcia, Iran și Afganistan, state cu experiență seculară, existau ca state independente, acestora alăturându-li-se Arabia Saudită, Yemen, Egipt și Irak, dintre care Arabia Saudită se formase independent, Irak se afla încă strâns legat de britanici, iar Egipt și Yemen beneficiau de omogenitate culturală și etnică. Anii 1945-1946 adaugă pe listă Siria, Liban, Libia și Iordania, succesoare a Transiordaniei, iar Maghreb-ul își începe, la rândul său, drumul către o existență independentă. Perioada care urmează este una de transformare a societăților, puternic dependente de fostele puteri coloniale, fie *de jure*, fie doar *de facto*, către state-națiuni de sine stătătoare.¹⁸ Este, fără îndoială, epoca de maximă înflorire a naționalismului arab, care acaparează, în această perioadă, aproape complet, pornirile islamiste.

Bulversarea pe care au trezit-o în lumea musulmană deopotrivă prăbușirea Imperiului Otoman și perioadele de dominație engleză sau franceză în pofida promisiunilor legate de independență și de întemeierea unui stat arab în regiune, au creat, atât în perioada interbelică, cât mai ales după cel de-al Doilea Război Mondial, o puternică afirmare a identității naționale, chiar dacă forțată și creată artificial în unele cazuri, în dauna unei identități musulmane, islamice, care în toată această perioadă s-a aflat într-o stare relativ latentă.¹⁹

¹⁶ Peter Mansfield, *op. cit.*, p. 185.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 200-202.

¹⁸ Bernard Lewis, *Istoria Orientului Mijlociu. De la apariția creștinismului până în prezent*, Iași, Polirom, 2014, pp. 273-274.

¹⁹ Marc Ferro, *Şocul Islamului. Secolele XVIII-XXI*, București, Orizonturi, 2006, p. 46.

Mai mult, odată cu prevalența statului Israel, format de Puterile Aliate în urma celui de-al Doilea Război Mondial și cu eșecul statelor arabe de a opri emergența acestuia în regiune, are loc o deșteptare puternică a sentimentelor naționaliste arabe, care înlătură definitiv regimurile instalate în perioada interbelică. Cea care profită cel mai mult în urma acestui curent este armata, care preia puterea cu forța, desființează instituțiile și monarhia și impune o formă dictatorială de guvernare. Este cazul colonelului Husni Zaim, în Siria, urmat de Partidul Baas, a Irak-ului sub seria de dictatori începută de Muhammad Najib ar-Ruba'i și, în special, al venirii la putere a colonelului Gamal Abdel Nasser în Egipt, iar situații similare au loc și în Yemen, Libia sau Algeria. Singurele care rămân pe poziții sunt Arabia Saudită, Maroc și, în mod surprinzător, Iordania, unde, în ciuda asasinării regelui Abdullah, monarhia hașemită, succesoare a șerifului Hussein, reușește să se mențină la conducere.²⁰

Perioada care urmează este caracterizată de câteva procese majore ce au loc în regiunea Orientului Mijlociu Extins. Pe de o parte, dictaturile, devenite formele de conducere în majoritatea statelor, impun un regim forțat de laicizare ce se bazează aproape exclusiv pe naționalismul arab trezit în anii '50. Pentru a se menține la putere, dictatorii stopează formele de răzvrătire prin apeluri la naționalism și la refacerea unității arabe, un caz elocvent fiind apariția unei confederații arabe rezultate din alăturarea Egiptului și a Siriei între 1958 și 1961. Liderii autoritari nu mai țin cont decât parțial de factorul religios, fapt ce provoacă o dezvoltare a culturilor islamice în rândul maselor populare nemulțumite de abuzurile puterii centrale.²¹

Pe plan extern, perioada cunoaște două mari direcții de dezvoltare. În primul rând, asistăm la o concentrare a statelor arabe pe conflictul cu Israel, care se prelungește pe întreg parcursul secolului XX. În al doilea rând, asistăm, pe de o parte, la emergența relațiilor comerciale dintre statele din regiune și marile puteri occidentale având la bază exploatarea resurselor de subsol și, pe de altă parte, la naționalizarea industriei și a unor puncte strategice, chiar dacă vorbim de cazuri efemere, cum a fost tendința primului-ministru iranian Mossadegh, de a naționaliza petrolul în 1951, sau de cazuri cu impact pe termen lung, cum a fost criza canalului de Suez, în 1956.²²

Criza canalului Suez, determinată de decizia președintelui egiptean Gamal Abdel Nasser de a prelua cu forța controlul asupra canalului aflat sub control franco-britanic, s-a transformat rapid într-un eveniment cu implicații majore asupra întregii regiuni. Guvernul prooccidental din Irak este răsturnat, Siria ajunge pe mâna unor grupări radicale ale Partidului Baas, Yemen este invadat de trupele egiptene într-o încercare zadarnică de a răsturna regimul, iar rolul Marii Britanii de putere occidentală dominantă în zonă este preluat de Statele Unite, odată cu apariția în ecuațiile regiunii și a Uniunii Sovietice.²³

²⁰ Bernard Lewis, *Istoria Orientului Mijlociu. De la apariția creștinismului până în prezent*, Iași, Polirom, 2014, p. 284.

²¹ Henry Kissinger, *Ordinea Mondială – Reflecții asupra specificului națiunilor și a cursului istoriei*, București, Rao, 2015, p. 98.

²² Henry Kissinger, *Diplomația*, București, Bic All, 2007, p. 457.

²³ *Ibidem*, p. 477.

În plan intern, odată afirmată calea laicizării în apariția statelor din Orientul Mijlociu, aceasta s-a realizat aproape integral în mod forțat de către regimuri autoritare care s-au folosit de separarea de biserică nu doar pentru a construi noi instituții, ci și pentru a le domina. Exemplul cel mai elocvent este, desigur, Turcia lui Mustafa Kemal, însă lista poate continua cu Iranul dinastiei Pahlavi, Egiptul colonelului Nasser, sau regimurile impuse de partidul Baas în Irak și Siria.²⁴

Problematica principală în lumea islamică de la care trebuie pornit atunci când analizăm relația dintre populație și conducerile autoritare, este aceea că învățăturile Profetului Mohamed, considerate primordiale de către musulmani, presupuneau contopirea religiei de politică. *Șaria* islamică este, pentru aceștia, unica lege, depășind, în concepția musulmană, orice lege impusă de o autoritate politică sau militară. Este motivul pentru care islamismul se află de multe ori pe poziții contrare cu statul laic și legile sau ordinea socială și politică impuse de acesta, cu atât mai mult cu cât Orientul Mijlociu, un conglomerat de popoare grupate în triburi și uniuni de triburi, nu avusese niciodată un cod de legi scrise până la apariția învățăturilor Profetului.²⁵

În aceste condiții, este lesne de înțeles de ce atât modernizarea începută sub îndrumare străină, cât mai ales cea impusă printr-o laicizare forțată, din partea unor conduceri autoritare militare laice, a provocat nu de puține ori reacții dintre cele mai violente din partea populației, înăbușite cu duritate de autorități, indiferent că vorbim de manifestații religioase, ale minorităților etnice și confesionale, ori ale susținătorilor comuniști sau liberali.²⁶

Desigur, însă, că, sub imperativul luptei împotriva forțelor străine și a obținerii independenței, liderii care se afirmă la începutul statalității moderne în regiune beneficiază de întregul suport al populației. Trebuie să ținem cont de faptul că populația din zonă se baza pe un trecut în care fusese obișnuită să își considere conducătorii reprezentanții divinității. Indiferent că vorbim de sunniți și, mai ales, în cazul șiiților, aceștia își urmau conducătorii, cu atât mai mult cu cât aceștia apela la religie pentru a se afirma. Nerespingând religia, ci mai degrabă trecând-o în plan secund, aceștia făceau în anumite momente trimiteri la doctrinele confesionale, mai ales în situații de criză, încurajând practicile ce țin de sfera religioasă. Este prin urmare, explicabil faptul că populațiile au acceptat schimbările în perioada de început, cel puțin, chiar și atunci când reformele vizau în mod direct sau indirect practicile religioase, întrucât concepeau aceste schimbări ca venind din interior.²⁷

Situația se schimbă pe parcurs, odată cu modul în care aceste schimbări ajung să afecteze populația și, mai ales, odată cu dezvoltarea dictatorială a autoritarismelor care au abandonat calea reformelor modernizatoare.

Dincolo de diferențele legate de puterea militară sau economică, statele din Orientul Mijlociu, poate cu excepția Turciei, sunt caracterizate, pe parcursul secolului XX, ca fiind „fără excepție despotisme, unde liderii nu sunt responsabili,

²⁴ Pierre-Jean Luizard, *Modernizarea Țărilor Islamice*, București, Artemis, 2008, p. 7.

²⁵ Peter Mansfield, *op. cit.*, pp. 26-27.

²⁶ Pierre-Jean Luizard, *Modernizarea Țărilor Islamice*, București, Artemis, 2008, p. 102.

²⁷ Marc Ferro, *op. cit.*, p. 88.

acțiunile sunt imprevizibile, loialitatea este un vicleșug sau un miraj al propagandei, iar totul, inclusiv economia, este subordonat politicii și poate lua o altă întorsătură în urma unui eveniment²⁸. Chiar și atunci când unele state au ajuns să crească din punct de vedere economic, grație în primul rând resurselor de subsol, această putere economică nu a putut fi cuantificată la nivelul întregii țări, fiind deținută de un grup de persoane care exercitau controlul aproape exclusiv impunându-se prin coerciție. Aceste grupări nu au investit banii câștigați în modernizarea continuă a societății, astfel încât clivajele între mica pătură bogată și cea săracă s-au adâncit, alimentând tensiunile deja existente. „Statele respective nu învățaseră cum anume să procedeze pentru ca, în lipsa unui inamic extern sau a unei crize internaționale, să-și mobilizeze populația care privea tot mai acut statul nu ca un scop în sine, ci ca o entitate cu obligația de a-i spori bunăstarea”.²⁹

Mai mult, autoritarismul acestor regimuri nu doar că a blocat, în mod oficial, apariția unor alternative imediate, însă a oprit orice manifestare posibilă a societății civile. Chiar și în cazul organizațiilor sau manifestărilor religioase, acestea existau în subteranul vieții publice, fiind nu doar vâinate, ci și contrate prin apelul periodic la valorile religioase de către conducători.³⁰

Un alt punct comun al regimurilor autoritariste cu caracter laic din Orientul Mijlociu îl constituie prezența armatei. Perioada de dominație otomană a Orientului Mijlociu a fost caracterizată, cu precădere în ultimul secol de existență a imperiului, de prezența în cadrul armatei otomane a tuturor etniilor și confesiunilor din toate provinciile imperiului. În același timp, armata a devenit, pe parcursul secolului XIX, un vector de modernizare prin pătrunderea ideilor, tacticilor și a tehnologiei occidentale. Treptat, odată cu elemente de modernizare militară, în academiile militare otomane au pătruns și altfel de idei specifice societăților europene, printre care cea de națiune și cea de stat laic. Nu a durat mult până la apariția unui curent reformist militar, care nu doar că promova astfel de idei, ci considera că armata este cea care trebuie să realizeze atât unitatea națională, cât și construcția și modernizarea țării. După obținerea independenței, rolul crescut menținut de armată demonstrează importanța pe care o căpătase armata și superioritatea acesteia față de restul populației.³¹

În același timp, este de remarcat faptul că armata, ca și instituțiile statale și, în cazul Irakului și al Siriei, Partidul Baas, au devenit veritabile centre de afirmare a minorităților naționale și confesionale, care urmăreau întotdeauna același obiectiv fundamental – depășirea statutului de minoritate. Sunniții în Irak, șiiții și alte minorități, precum alauiții, în Siria, au găsit în Partidul Baas, laic și puternic impregnat de idei occidentale, în special franceze, o modalitate de a urca scara socială, de a promova și de se împotrivi majorității, într-o lume în care divergențele confesionale au fost întotdeauna principala sursă de diferențiere sau con-

²⁸ David S. Landes, *Avuția și sărăcia națiunilor – De ce unele țări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace*, Iași, Polirom, 2013, p. 345.

²⁹ Henry Kissinger, *Ordinea Mondială – Reflecții asupra specificului națiunilor și a cursului istoriei*, București, Rao, 2015, pp. 100-101.

³⁰ Pierre-Jean Luizard, *Modernizarea Țărilor Islamice*, București, Artemis, 2008, p. 7.

³¹ *Ibidem*, pp. 139-141.

flict. Pe măsură ce partidul Baas a preluat controlul politic, alăturarea acestuia de armată a devenit tot mai evidentă și mai importantă, astfel încât s-a ajuns ca implicarea în armată să coincidă cu urcarea ierarhică în interiorul partidului și, implicit, al societății.³²

În acest sens, atât în Siria, cât și în Irak și în alte cazuri la nivelul Orientului Mijlociu, armata și partidul laic au produs o alăturare și o implicare a minorităților în fenomenul laicizării. În contrapartidă, devine logic ca majoritățile, în special cele de ordin confesional, să favorizeze dezvoltarea în sânul lor a unor centre ale opoziției față de conducerea statului și ale sentimentelor revanșarde la adresa statului și a occidentului, considerat responsabil cu apariția acestuia. În consecință, acestea abandonează tot mai mult ideile naționaliste și se îndreaptă către mișcările religioase, provocând o urgență, în special în sânul lor, a curentelor islamiste, care vor ajunge să se afirme tot mai frecvent spre finalul anilor '70.

Întreaga evoluție duce la momentul 1979, când o serie de evenimente au schimbat evoluția regiunii. De departe cea mai explozivă evoluție are loc în Iran. Ca urmare a unui concurs de factori ce cuprindea atât situația economică precară, schimburile cu Occidentul în materie de resurse de subsol, cultul excesiv al personalității șahului și, mai ales, o laicizare forțată, veche de 60 de ani, care a înlăturat sau cel puțin a ignorat importanța unei religii și a unor lideri religioși obișnuiți de secole să dețină controlul, Iranul devine prima republică islamică din lume. „Prima țară musulmană care a interzis purtarea vălului prin lege a fost și prima care a impus, printr-o altă lege, purtarea ciadorului”³³.

În același timp, în Irak, puterea este preluată de Saddam Hussein, care impune un regim dictatorial sunnit într-o țară majoritar šiită și lansează, în 1980, un atac împotriva Iranului, declanșând un război de opt ani, care a dat semnalul împărțirii lumii arabe și, în egală măsură, al renașterii islamismului. Simbolizând lupta ancestrală între arabi și persani, conflictul a reprezentat aprinderea faliei shia-sunni și, în același timp, un război între un regim laic, cel irakian, căruia i s-au alăturat majoritatea puterilor arabe laice din regiune și Iranul islamist.³⁴

Nu în ultimul rând, tot în 1979, ca urmare a unei perioade de destindere de câțiva ani, Egipt și Israel semnează două acorduri de dezangajare militară și un acord de pace, marcând un punct culminant în exercitarea naționalismului arab în dauna intereselor islamice. Pe de altă parte, conducătorul egiptean, Anwar al-Sadat duce Egiptul, în mod definitiv, în sfera de influență occidentală, inversând, practic, politica lui Nasser. Maximul naționalismului este echilibrat, în același timp, și în Egipt, de reemergența curentelor radicale, Sadat fiind asasinat în 1981.³⁵

Dincolo de aceste evenimente, nu trebuie ignorat șocul pe care îl produce asupra lumii occidentale embargoul impus de statele Organizației Statelor Exportatoare de Petrol (OPEC) asupra petrolului și revoluția prețurilor înregistrată

³² Pierre-Jean Luizard, *Capcana Daesh. Statul Islamic sau Întoarcerea Istoriei*, Iași, Polirom, 2016, pp. 96-97.

³³ Pierre-Jean Luizard, *Modernizarea Țărilor Islamice*, București, Artemis, 2008, p. 119.

³⁴ Marc Ferro, *op. cit.*, p. 160.

³⁵ Henry Kissinger, *Ordinea Mondială – Reflecții asupra specificului națiunilor și a cursului istoriei*, București, Rao, 2015, p. 100.

începând cu anul 1973.³⁶ Este momentul care marchează apogeul luptei pentru resursele de subsol, în egală măsură cu intrarea Orientului Mijlociu Extins, în mod definitiv, în jocurile mondiale, atât în plan economic, cât și la nivelul ecuațiilor de securitate.

Pentru Statele Unite și, în general, pentru Occident, anul 1979 a reprezentat un șoc în urma căruia și-au consolidat prezența în Orientul Mijlociu, iar competiția cu URSS a devenit din ce în ce mai acerbă în regiune, demonstrând instalarea celor două superputeri în zonă și importanța regiunii la nivel global. În planul statelor de aici, avem de-a face cu o redeșteptare islamică, o mișcare crescândă din partea majorității populare împotriva regimurilor instalate, care se petrece tot mai evident pe măsură ce naționalismul arab pare că își atinge scopurile și, deci, propriile limite. Putem spune că, ce a început cu criza Suezului, a fost resetat în 1979 și a devenit regulă după 1990.

*Orientul Mijlociu sub influență occidentală.
Leadership-ul american și retragerea strategică*

Criza petrolului din 1973 a produs o schimbare semnificativă în modul de guvernare a relațiilor internaționale, pornind de la planul economic și ajungând la cel politic. La doar câțiva ani de la schimbarea statutului de colonii europene la cel de state independente, statele membre OPEC au dat startul unui transfer de putere și bogăție de la marile puteri către state considerate din acest moment drept puteri emergente.³⁷ Departe de a fi unicul motiv pentru acest transfer, lecția crizei petrolului a demonstrat că relațiile dintre state nu mai puteau fi guvernate prin dominație și control direct. Lumea intrase într-o epocă a globalizării, iar cuvântul de ordine al relațiilor interstatale începuse să fie cel al interdependenței.

Pe rând, marile puteri și structurile occidentale au demarat ample procese de apropiere cu alte regiuni, cu precădere cele aflate în proximitate sau față de care exista un istoric al intereselor și al relațiilor, fie că vorbim de planul politic, economic, sau cel cultural.

Odată cu interesul marilor puteri occidentale, organizațiile internaționale formate și conduse de lumea occidentală, au promovat programe și politici de cooperare cu statele din regiune, care, dincolo de aspectul cooperării și al dezvoltării statelor, au marcat o etapă de implicare în regiunea Orientului Mijlociu Extins, mai ales în ce privește Statele Unite ale Americii.

Așa cum Zbigniew Brzezinski a spus-o cât se poate de răspicat, în contextul unei lumi în continuă schimbare și în plin proces de redefinire a distribuției de putere, Statele Unite, garantul major al securității și dezvoltării globale de după Războiul Rece, trebuiau să rămână cât se poate de active în relația atât cu puterile emergente, cât și cu regiuni întregi, precum Orientul Mijlociu și Nordul Africii.³⁸

³⁶ Eric Hobsbawm, *op. cit.*, p. 539.

³⁷ Joseph Nye Jr., *Viitorul puterii*, Iași, Polirom, 2012, p. 83.

³⁸ Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 3.

În primul deceniu de la sfârșitul Războiului Rece, acest lucru a venit ca un fenomen firesc. Începând cu Războiul din Golf, din 1991, prin care Washingtonul a supus forța Irakului sub Saddam Hussein, care amenința cel mai mult cu prăbușirea stabilității regionale, continuând cu medierea conflictului israeliano-palestinian, Statele Unite au demonstrat o poziție de garant al păcii, instaurând ceea ce s-a numit *Pax Americana*.³⁹

Situația s-a schimbat radical în anii '2000. Șocul produs de atentatele teroriste din 11 septembrie 2001, din New York și Washington DC, au simbolizat nu doar sfârșitul *Pax Americana*, ci o provocare însăși a ordinii mondiale contemporane.

Prin campaniile duse în Irak și Afganistan, Statele Unite și Occidentul au maximizat intervenționismul direct în regiunea Orientului Mijlociu, vizând atât înlăturarea regimurilor sau a organizațiilor teroriste și stabilizarea celor două țări, cât și instaurarea unui control indirect în regiune prin regimuri fidele. Cu toate acestea, cele două conflicte s-au dovedit nu doar foarte lungi și costisitoare, reclamând un efort considerabil din partea SUA și a celorlalte state implicate, ci au avut repercusiuni atât asupra regiunii, cât și asupra imaginii Occidentului. În locul instalării stabilității, cele două state s-au prăbușit, cu precădere Irak, demonstrând rețeta greșită pe care a mers Occidentul cu atât mai mult cu cât retragerea din Irak, în primul rând, a părut prematură și a lăsat statul irakian într-o stare de colaps instituțional.⁴⁰ Mai mult, instituțiile create și susținute de Statele Unite în perioada petrecută în Irak, deși s-au demonstrat incompatibile și ineficient implementate în condițiile societății irakiene, au inspirat cerințe similare în multe state din regiune, fiind, cel puțin în acest sens, legate direct de *Primăvara Arabă*.⁴¹

După o perioadă dominată de intervenționismul militar practicat de președintele George W. Bush în timpul celor două mandate, SUA se situau în postura necesității de a gestiona două conflicte prelungite, cu costuri semnificative și care adânceau postura deficitară în care se afla Occidentul în Orientul Mijlociu în termeni de imagine și prestigiu.

Promovând mai degrabă o politică ezitantă și de retragere, președintele Barack Obama a căutat o retragere strategică a Statelor Unite din regiunea Orientului Mijlociu Extins, căutând mai degrabă o schimbare a zonei de maxim interes strategic către regiunea Asia-Pacific, a cărei dinamică a creșterii comerciale și militare a devenit din ce în ce mai remarcabilă nu doar dacă ne raportăm la China, ci și în cazul unor state precum Japonia, Singapore, Malaezia sau Indonezia.⁴²

Politica președintelui Obama în plan extern este oglindită cel mai bine în discursul susținut în decembrie 2009, cu prilejul primirii Premiului Nobel pentru Pace, la Oslo, ca urmare a politicii sale îndreptate împotriva proliferării armelor nucleare și pentru promovarea ideii unui climat de cooperare în mediul interna-

³⁹ Peter Mansfield, *op. cit.*, pp. 358-359.

⁴⁰ Henry Kissinger, *Ordinea Mondială – Reflecții asupra specificului națiunilor și a cursului istoriei*, București, Rao, 2015, p. 263.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 264-265.

⁴² Fred Kaplan, „Obama's Way. The President in Practice“, in *Inequality. What causes it. Why it matters. What can be done*, *Foreign Policy*, ianuarie-februarie 2016, p. 59.

țional. Combinația de idealism și realism promovate de președintele american atât în cadrul acestui discurs, cât și la nivelul politicii externe promovate începând cu acel moment, păreau să ofere o alternativă viabilă la intervenționismul falimentar practicat de precursorul său.

Cu toate acestea, principiile președintelui Obama s-au dovedit a fi cel puțin ambigue în momentul confruntării cu probleme reale de securitate. Atât în ce privește intervenția în Libia, cât mai ales în criza siriană, administrația Obama a acționat în permanență sub semnul ezitării și al evitării intervenției indiferent de costuri. În cazul libian a fost posibilă o cale de mijloc, ce a presupus implicarea Statelor Unite, în fruntea unei coaliții ONU, fără însă o intervenție în teren a trupelor americane. Scopul urmărit a fost cel de a susține, mai degrabă decât a interveni direct, poporul libian în răsturnarea lui Muammar al-Qaddafi. Eșecul total al acestei politici a dus la instalarea unui veritabil vid de putere în Libia, devenit primul stat eșuat din regiune, în care nu mai există putere și legitimitate la nivelul statului, aceasta fiind fărâmițată în zone de influență ale diferitelor grupări. Așa cum Obama însuși a recunoscut ulterior, intervenția nu ar fi trebuit să se oprească la a sprijini răsturnarea tiraniei, ci ar fi trebuit făcut mult mai mult pentru stabilizarea ulterioară.⁴³ Lecția campaniilor din Irak și Afganistan fusese greșit înțeleasă.

Lovitura primită de politica președintelui Obama în Libia s-a făcut simțită în contextul gestionării ulterioare a crizei siriene. Respingând din start ideea unei intervenții, cu atât mai mult cu cât de această dată nu a mai existat un consens la nivelul ONU, Statele Unite au oscilat între a sprijini forțele rebele moderate îndreptate împotriva președintelui Bashar al-Assad și a trasa o linie roșie dincolo de care ar fi intervenit în cazul încălcării sale de către guvernarea siriană. În momentul în care președintele Assad a trecut această linie bombardându-și propria populație cu arme chimice, fapt demonstrat ulterior cu probe, deși a părut la un pas să intervină, în lipsa sprijinului aliaților și în contextul în care autorizația cerută de Prim-ministrul David Cameron Parlamentului englez pentru intervenție fusese respinsă într-un gest istoric al legislativului britanic, Barack Obama a ales de asemenea să caute sprijin din partea Congresului american, doar pentru a fi respins la rândul său.⁴⁴ Ulterior, la intervenția Moscovei, Assad a fost de acord să predea arsenalul chimic, SUA încercând să transforme momentul într-o victorie pentru a diminua impactul negativ al crizei asupra prestigiului internațional. Când, într-un final, Statele Unite, în fruntea unei coaliții de state, au decis să intervină în Siria și Irak sub spectrul amenințării Statului Islamic, era prea târziu. Federația Rusă era deja acolo, iar imaginea Statelor Unite în regiune era sinonimă cu retragerea.

Una dintre soluțiile alternative pentru implicarea SUA în Orientul Mijlociu ar fi fost, poate, una care să vizeze izolarea ideilor extremiste promovate de Al Qaeda și alte grupări teroriste similare, de populația musulmană în largă sa majoritate. Prin intermediul unor campanii de informare, combinate cu acțiuni precise de demontare a rețelelor teroriste și, poate mai ales, cu un sprijin puternic, însă de

⁴³ *Ibidem*, p. 49.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 53-54.

la distanță, pentru grupurile moderate, extremismul islamic ar fi putut fi izolat, într-o manieră asemănătoare campaniilor duse împotriva lui Saddam Hussein la începutul anilor '90.⁴⁵

În calitatea sa de putere dominantă, Statele Unite au putut și pot în continuare juca un rol de mediere în conflicte regionale, precum cele din Orientul Mijlociu, contribuind la o conturare a ordinii mondiale. În egală măsură, prin implicarea Statelor Unite, pot fi atrași alți jucători regionali, care să găsească mai repede și mai precis calea către soluționare, dat fiind specificul cultural sau social din statele respective.⁴⁶ Cu toate acestea, întrebarea principală pe care și-au pus-o, nu de puține ori, atât artizanii, cât mai ales oponenții politicii americane în lume a fost până unde merge această implicare și cât ar putea fi ea menținută?

Astăzi, epuizată și decepționată de campaniile duse în Afganistan și Irak, de intervenția limitată în Libia sau de costurile menținerii trupelor americane în număr mare în Orientul Mijlociu, Statele Unite ale Americii au dat tonul unei retrageri din zonă, după aproape patru decenii în care a fost puterea hegemon pentru această regiune, cu atât mai mult cu cât, grație petrolului și a gazelor de șist, dependența de resursele fosile provenite de aici a devenit istorie.

Confruntată cu sporirea instabilității și cu prăbușirea ordinii statale, regiunea Orientului Mijlociu Extins se vede pusă, odată cu diminuarea prezenței americane, în situația absenței unei puteri externe care să controleze sau să dirijeze procesele, poziție în care nu s-a mai aflat dinaintea cuceririi otomane. Dincolo de aspectul descoperirii propriului model fără a mai fi influențată direct sau indirect din exterior, acest fenomen poate însemna pierderea forței terțe dominante care de foarte multe ori a oprit, diminuat sau descurajat conflictele sectare religioase specifice zonei.⁴⁷

Odată cu slăbirea prezenței americane, Occidentul pierde teren, în vreme ce alte forțe devin din ce în ce mai relevante, începând cu Federația Rusă și Republica Islamică Iran și continuând cu actori non-statali precum Al Qaeda și Statul Islamic, aducând în discuție întrebarea cine va lua locul Statelor Unite pentru Orientul Mijlociu Extins?⁴⁸

Procese actuale din Orientul Mijlociu Extins. Implicații și încercări de previziune

Declanșat în decembrie 2010, în Tunisia, printr-o serie de manifestări îndreptate împotriva conducătorului Zine el-Abidine Ben Ali, și propagat ulterior în Egipt, Yemen, Irak, Siria și la nivelul întregii regiuni a Orientului Mijlociu Extins, fenomenul cunoscut ca *Primăvara Arabă*, a reprezentat o catalizare a dorinței de schimbare manifestate în rândul unor categorii de populație, în mod special a

⁴⁵ Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 70.

⁴⁶ Joseph S. Nye Jr., *Viitorul puterii*, Iași, Polirom, 2012, p. 244.

⁴⁷ Kenneth M. Pollack, „Fight or Flight. America's Choice in the Middle East”, in *The World is Flat. Surviving Slow Growth, Foreign Affairs*, martie-aprilie 2016, pp. 65-66.

⁴⁸ Niall Ferguson, *The Great Degeneration. How Institutions Decay and Economies Die*, New York, Penguin Press, 2013, pp. 149-150.

tinerilor, în direcția unei democratizări a statelor și a societăților din regiune, care pentru mulți a reprezentat o etapă a unui proces început în anii '90, odată cu revoluția tehnologică și cu efectele globalizării.⁴⁹

Cu excepția cazului tunisian, însă, mișcările au fost fie înăbușite prin forță, fie au cedat teren și în cele din urmă s-au stins, chiar dacă, în unele cazuri, au provocat firave schimbări din partea guvernelor.

Principala explicație se află în uriașa prăpastie inter-generațională, precum și în lipsa unei modernizări suficient de vizibilă și solidă, inclusiv la nivel mental, care să permită schimbarea în rândul statelor din Orientul Mijlociu Extins. Răspunsul violent din partea autocrațiilor din regiune și propagarea violențelor a dus la instalarea unei crize a instabilității la nivelul întregii regiuni, vizibilă în mod deosebit în state precum Siria sau Irak.⁵⁰ Desigur, așa cum am acceptat comparația etimologică a *Primăverii Arabe* cu *Primăvara Popoarelor* din Europa anului 1848, putem accepta ideea că, similar cazurilor europene, schimbarea nu poate veni instantaneu, ea fiind anunțată de aceste evenimente.⁵¹ Odată soluționate crizele de securitate prezente în regiune și odată identificat drumul unor state precum Siria sau Irak către o refacere a capacității statului de a reprezenta societatea și de a asigura condițiile pentru existența acesteia, putem asista la o revigorare a mișcărilor declanșate de *Primăvara Arabă*, cu atât mai mult cu cât există un caz ce până acum s-a dovedit a fi unul de succes în regiune, respectiv cel al Tunisiei.

Având experiența unei scurte perioade sub forma unei republici în anii '50, Tunisia constituie, până în acest moment, o excepție la nivelul statelor din regiunea Orientului Mijlociu Extins de după *Primăvara Arabă*. Separată de bătăliile geopolitice care au zguduit regiunea cu precădere în anii '2000, fapt datorat în mare parte absenței hidrocarburilor, Tunisia a cunoscut emergența unor facțiuni moderate ce s-au grupat în jurul unor partide politice care au înțeles miza intereselor naționale peste cele de partid și au reușit să învingă sau să marginalizeze influența și acțiunile unor grupări radicale islamice, fie domestice, fie transnaționale.⁵²

Spre deosebire de alte cazuri, în Tunisia nu am asistat la o distrugere a instituțiilor anterioare, nici la o luptă pentru putere declanșată de grupuri sau facțiuni coercitive. Rețeta tunisienilor de după 2010 a fost de a da frâu liber partidelor moderate, indiferent de orientare, inclusiv islamist ori naționalist, să participe în viața politică, organizându-se alegeri parlamentare pentru a decide soarta țării. Un rol deosebit l-a jucat și societatea civilă, care a ales să își consolideze o voce comună, sub forma *Cvartetului pentru Democrație*, punând presiune pe autorități și ajungând la recunoașterea internațională a rolului jucat și al parcursului democratic tunisian prin Premiul Nobel pentru Pace câștigat în 2015.⁵³

⁴⁹ Henry Kissinger, *Ordinea Mondială – Reflecții asupra specificului națiunilor și a cursului istoriei*, București, Rao, 2015, p. 105.

⁵⁰ Gideon Rose, „Introduction“, 14 martie 2016, în *The Arab Spring at Five*, *Foreign Affairs*, martie 2016, pp. 11-12.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Bassel F. Salloukh, „Sect Supreme. The End of Realist Politics in the Middle East“, 14 iulie 2014, în *The New Global Context*, *Foreign Affairs*, decembrie 2014, p. 97.

⁵³ Brian Klaas, Marcel Dirsus, „The Tunisia Model. Did Tunis win the Arab Spring?“, 23 octombrie 2014, în *The Arab Spring at Five*, *Foreign Affairs*, martie 2016, pp. 128-131.

Pornind de la cazul tunisian, putem identifica posibile explicații referitoare la regiunea din care face parte. În general, statele din Nordul Africii s-au numărat întotdeauna printre primele influențate de schimbare, în special datorită proximității geografice și a schimburilor culturale cu state europene mediteraneene, cu care au împărțit de-a lungul istoriei, rute comerciale și culturale prin Marea Mediterană. Este elocvent în acest sens să reamintim că state precum Tunisia, Algeria și chiar Maroc, au fost primele afectate de mișcări politice serioase în anii '30, atrăgând serios atenția asupra descompunerii imperiilor coloniale înaintea altor regiuni. În ciuda exemplului negativ al Algeriei, supusă unei tranziții lungi și dificile, Maroc și Tunisia își câștigă independența în 1956, cea din urmă devenind, pentru o scurtă perioadă, republică.⁵⁴

Revenind la explicațiile *Primăverii Arabe*, dincolo de aspectul geografic, o altă explicație se poate afla în continuitatea istorică a unor popoare, cum sunt tunisienii și egiptenii, în marja acelorași teritorii, cu experiență statală istorică și manifestând o continuitate etnică, lingvistică și socio-culturală, spre deosebire de cazul Libiei, al Siriei sau al Irakului, a căror istorie statală este aproape identică cu istoria secolului XX.⁵⁵

Situat oarecum la mijlocul distanței dintre exemplul tunisian și un stat eșuat, cazul egiptean cunoaște o evoluție ușor atipică. Protestele care au cauzat retragerea președintelui Hosni Mubarak au dus la instalarea unui guvern minoritar, al Frăției Musulmane, veche organizație islamistă, care a încercat inițial să acapareze întreaga putere, fiind înlăturați și înlocuiți printr-o întoarcere a guvernării armatei prin conducerea lui Abdel Fattah el-Sisi, fost Comandant Suprem al Forțelor Armate Egiptene. Paradoxul întoarcerii armatei la putere este că, în ciuda reîntoarcerii autoritarismului, nu asistăm astăzi și la o întoarcere a naționalismului exacerbă ca cel practicat de regimul lui Gamal Abdel Nasser, ci mai degrabă la un regim care vizează în primul rând stabilitatea.⁵⁶ În contextul în care asistăm la forțe care combină islamismul radical cu naționalismul pan-arab, așa cum este Statul Islamic, din acest paradox poate reieși o alternativă viabilă pentru regiune, în primul rând datorită faptului că presupune o întoarcere a stabilității. În condițiile în care procesul de modernizare s-a dovedit a fi cel puțin incomplet în regiune, un regim stabil, care să evite abuzurile și să oprească orice manifestare extremistă sau radicală, ar putea fi o soluție nu doar pentru Egipt, ci pentru întreaga regiune.

În extrema negativă se situează state precum Siria, Irak sau Libia, care se pot traduce astăzi prin ceea ce se numește *stat eșuat* în literatura de specialitate. Cazul cel mai elocvent din acest punct de vedere, atât pentru prezent, cât și pentru viitor este, fără îndoială, cazul sirian. În Siria, mozaicul etnic și confesional prezent aici a provocat dintotdeauna dificultăți majore statului în a gestiona situația internă, cu atât mai mult cu cât, odată cu președintele Hafez al-Assad, puterea a fost deținută de către membrii ai minorităților, în mod special cea alauită, pe baze

⁵⁴ Eric Hobsbawm, *op. cit.*, pp. 266-267.

⁵⁵ Robert D. Kaplan, *Războiul Geografiei*, București, Litera, 2014, p. 397.

⁵⁶ Nathan Brown, Yasser El-Shimy, „Did Sisi Save Egypt?“, 25 ianuarie 2016, in *The Arab Spring at Five, Foreign Affairs*, martie 2016, p. 198.

clientelare și pe legături de rudenie. Această organizare o găsim în conceptul de *asabiyyah*, un grup de solidaritate bazat pe legături etnice, confesionale, teritoriale sau care se leagă de existența unui scop comun.⁵⁷ În Siria, astfel de grupuri au menținut Partidul Baas și familia Assad la putere, chiar dacă de multe ori aceasta a presupus cooptarea unor membri din alte grupuri etnice și confesionale, ajungând să reprezinte aproape exclusiv propriile interese, fără a ține cont de situația la nivelul majorității populației.

Pentru populații din zone întinse ale Siriei, statul modern, laic, întemeiat în urma câștigării independenței siriene, nu a fost niciodată pe deplin recunoscut, cu atât mai mult cu cât populația nu a simțit că ar fi fost reprezentată de facțiunile aflate la conducere.⁵⁸ Din acest motiv, atât în mediul rural, cât și în cartierele marginale ale orașelor, s-au format grupuri de oameni care s-au organizat pe baza moștenirilor tribale, care ajung să exercite *de facto* puterea în sânul propriei comunități. În orașe, cu cât ne îndepărtăm de centru, iar la nivel național, de capitală, cu atât puterea exercitată de stat slăbește, devenind permeabilă și căzând în plan secund. O astfel de tendință pare să se manifeste, în general, în mai multe state din regiune, dovadă fiind vidul de putere instalat în Irak și în Libia, ca urmare a înlăturării de la putere a lui Saddam Hussein și a lui Muammar al-Qaddafi.

În Siria, ca și în celelalte state din regiune, astfel de diferențieri și viduri de putere, suprapuse peste un sentiment crescând de nemulțumire și peste dorința de schimbare prezentă mai ales în rândul tinerilor, au dus la o radicalizare comportamentală ce s-a petrecut în sânul comunităților locale, grație unei propagări rapide a ideilor islamice prin mijloacele mass-media. Fără o reglementare în acest sens din partea statului sirian, majoritatea sunnită a adoptat vâlul și rochiile lungi pentru femei, iar moscheea a redevenit centrul social pentru populația masculină.⁵⁹ Un rol hotărâtor în acest sens l-au jucat existența televiziunii Al-Jazeera, care a beneficiat de cadrul aproape unic al regiunii pe care îl oferă limba arabă, și prezența Internetului, foarte răspândit în Siria și Irak și care a ajutat la propagarea rapidă a ideilor promovate de jihadiști, profitând de valul general al nemulțumirilor.⁶⁰

Beneficiind de pe urma tuturor acestor împrejurări și factori, ideologiile radicale și-au putut găsi foarte rapid adepți în regiune, răspândindu-se odată cu creșterea neîncrederii în guverne, a sentimentelor anti-occidentale, a nemulțumirii generale și a dorinței de schimbare, precum și odată cu eșecul mișcărilor încadrate sub *Primăvara Arabă* și cu eșecul tot mai evident al procesului de modernizare în regiunea extinsă a Orientului Mijlociu. Cu siguranță că cele mai cunoscute și mai influente cazuri de organizații care și-au răspândit ideile cu ocazia acestui cumul de factori sunt Al Qaeda și, poate chiar mai relevant, ISIS.

ISIS, sintagma folosită pentru organizația „Statul Islamic din Irak și Siria“, fost „Statul Islamic din Irak și Levant“, sau *Daesh*, în limba arabă, este o organizație ce își are originile în anii 2003-2004 când a activat ca filială a formațiunii

⁵⁷ Frederic Pichon, *Siria. De ce s-a înșelat Occidentul*, București, Corint, 2015, p. 26.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 25.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 41.

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 42-43.

Al Qaeda în Irak, manifestând încă de atunci ideea de a scinda radicalismul sunnit de cel šiit, fapt ce a îndepărtat-o treptat de formațiunea lui Osama bin Laden. Începând cu anul 2010, odată cu preluarea conducerii de către Abu Bakr al-Baghdadi, gruparea preia oficial calea unei *deșteptări sunnite*, întocmai cum fusese propovăduită inițial, în 2003, de liderul de atunci al mișcării, Abu Musab al-Zarqawi, reluându-și totodată denumirea inițială, „Statul Islamic din Irak“, sau *ISI*.⁶¹

Treptat, folosindu-se de situația din Irak, unde populația sunnită, aflată în minoritate, obișnuită fiind cu conducerea statului irakian de către Saddam Hussein și confruntată cu discriminările la care era supusă din partea guvernului šiit condus de prim-ministrul Nouri al-Maliki, ISI își răspândește ideile în rândul acestora, inițiind o ideologie revanșardă în numele sunniților, care a alimentat falia din interiorul lumii islamice. Ulterior, profitând de pe urma conflictului civil din Siria, ISI își extinde aria de acțiune alimentându-se puternic din populația majoritar sunnită siriană și din conflictul acestora cu conducerea alauită a lui Bashar al-Assad.⁶²

Devenită ISIS, gruparea se extinde devenind astăzi nu doar una dintre principalele grupări radicale și teroriste ce activează în Orientul Mijlociu Extins, ci și una dintre cele mai de succes cazuri de redeșteptare islamică și anti-occidentalism din istoria regiunii. Particularitățile sale provin în primul rând dintr-o alcătuire mult mai complexă și mai sofisticată decât a oricărei alte organizații teroriste. Având o structură de tip mafiot, ISIS a putut să se alimenteze constant din piața traficului de arme și al celui de petrol, și-a creat o armată mobilizată în termeni convenționali, beneficiază de un aparat de informații performant și se folosește, înainte de toate, de un foarte bun aparat de propagandă.⁶³ Beneficiind de revoluția tehnologică și de dorința generală de schimbare declanșată de Primăvara Arabă, ISIS și-a creat o prezență neașteptat de performantă în rândul mijloacelor de informare în masă, cu precădere al internetului. În plus, paradoxal, ISIS a putut să combine fundamentalismul islamic, prezent în regiune ca un adversar al naționalismului laic din secolul XX, cu ideologia baasistă, la rândul ei seculară.⁶⁴ Prin intermediul acestei combinații, ISIS a putut să își revendice o structură statală, proclamând *Statul Islamic*, în iunie 2014, și adoptând *califatul* ca formă de organizare.⁶⁵

Dincolo de provocarea fără precedent pe care o oferă ca organizație teroristă, Statul Islamic constituie o provocare pentru ordinea internațională revendicând statalitatea și ideea refacerii unității arabe pe baze islamice. Dincolo de faptul că devine, astfel, un actor mult mai influent în planul relațiilor internaționale, acesta constituie, în același timp, o provocare pentru istoria regiunii și pentru relațiile cu Occidentul, considerat de adepții Statului Islamic drept principalii inamici. Prezența și perpetuarea acestui actor în regiune marchează una dintre cele mai

⁶¹ Loretta Napoleoni, *ISIS. Califatul terorii*, București, Corint, 2015, pp. 34-35.

⁶² *Ibidem*, p. 35.

⁶³ Michael Weiss, Hassan Hassan, *op. cit.*, p. 19.

⁶⁴ *Ibidem*

⁶⁵ Loretta Napoleoni, *op. cit.*, p. 13.

catastrofale consecințe ale eșecului modernizării în regiunea Orientului Mijlociu Extins, transpus prin falimentul celor două state care alimentează, în acest moment, cel puțin teritorial, Statul Islamic.

Simbolistica succesului ISIS vine în direct contact atât cu modernizarea ratată și cu eșecul mișcărilor încadrate în *Primăvara Arabă*, cât și cu prezența și leadership-ul occidental, confruntat, astăzi, la rândul său, cu falimentul. Foarte elocvent din acest punct de vedere este evenimentul ce fondează, practic, *Statul Islamic*, pe 10 iunie 2014, respectiv ștergerea graniței de la Yaarubiya, ce separa Irak și Siria, eveniment ce a fost sugestiv intitulat de către adepții ISIS „Distrugerea frontierei Sykes-Picot”.⁶⁶

Modernizarea în Orientul Mijlociu a avut câteva caracteristici ce s-au dovedit cel puțin nefaste. În primul rând, aceasta s-a realizat în trei mari direcții: militar, economic și politic, creând așteptări ce nu au putut fi egalate de rezultate. Fiind făcută foarte rapid și aproape fără un precedent în istoria regiunii, modernizarea a dus la preluarea puterii de către grupuri care au creat autocrații de cele mai multe ori militare, iar în plan economic, în ciuda descoperirii petrolului, bogăția a fost preluată de aceleași grupuri aflate la putere, ori de către forțele occidentale care au beneficiat de pe urma combustibililor fosili, în timp ce sărăcia s-a perpetuat în rândul majorității populației, creând, constant, instabilitate și determinând populația să caute în permanență vinovații, Occidentul fiind de fiecare dată cel mai la îndemână.⁶⁷

În al doilea rând, modernizarea nu s-a concentrat aproape deloc asupra aspectului social și al celui cultural, creând o prăpastie între mediile înalte politic și economic și populația care a rămas puternic impregnată de elemente tradiționaliste și care a putut fi foarte ușor influențată de grupări radicale și de ideologiile acestora. Nu în ultimul rând, se remarcă faptul că modernizarea a fost efectuată în valuri, de multe ori fiind dărâmat avansul anterior înainte de a fi demarat un nou proces de reforme. Cazul dictaturilor militare care au înlăturat formele de guvernare instaurate de Occident, dar și cel al guvernelor autoritariste preluate de minorități, ori radicale, cum este cazul Siriei, Irak-ului și al Republicii Islamiste Iran, constituie dovezi clare în acest sens.

În aceste condiții, caracterul incomplet al modernizării în această regiune nu doar că a adâncit discrepanțele la nivel social, ci a creat mutații socio-economice și politice foarte greu de înțeles și de gestionat. Partidul Baas este o astfel de mutație, la fel cum este și sistemul de organizare clientelar pe care îl regăsim și astăzi în Siria. La fel cum secularismul a fost de multe ori perceput ca fiind unul conflictual cu propria tradiție derivată din religie, în domeniul economic, sistemul capitalist a provocat de foarte multe ori nemulțumiri majore în rândul populației care vedea cum puterea economică, organizată conform influențelor occidentale, era deținută tot mai mult de o pătură bogată care lărga diferențele sociale îmbogățindu-se grație împrumuturilor acordate populației de rând, de multe ori în con-

⁶⁶ Pierre-Jean Luizard, *Capcana Daesh. Statul Islamic sau Întoarcerea Istoriei*, Iași, Polirom, 2016, p. 39.

⁶⁷ Bernard Lewis, *What went wrong? – Western Impact and Middle Eastern Response*, Londra, Phoenix, 2002, pp. 168-169.

diții dezastruoase pentru debitori. Înlocuind rolul băncilor din Occident, astfel de persoane sau grupuri de persoane, cunoscute sub denumirea de *waqfs*⁶⁸, nu doar că au preluat ideile și sistemul economic capitalist pentru propriul beneficiu, constituind astfel o nouă deviație a modernizării, dar au creat noi motive de revoltă în rândul populației, revoltă care s-a îndreptat atât asupra propriilor guverne, cât și asupra Occidentului tras la răspundere.

Nu în ultimul rând, modernizarea, ca și procesul de democratizare ce urmează, de multe ori, acestuia, sunt reprezentate în literatura de specialitate ca un parteneriat între generații, perceput atât sub forma unui contract social, cât și în ce privește planul economic, prin distribuirea, în egală măsură, a veniturilor și a costurilor între generații, fie că vorbim de nivelul macro, fie că ne referim la nivelul întregii societăți.⁶⁹ Deși constituie o provocare și la nivelul societăților avansate, întâlnind cazuri în care generațiile următoare devin împovărate de faptele sau datoriile lăsate în urmă de cele anterioare, acest parteneriat constituie, cu timpul, una dintre temeliile modernizării, o înțelegere nescrisă care perpetuează și avansează progresul și dezvoltarea, conducând uneori către schimbare, generațiile tinere fiind întotdeauna caracterizate prin dinamism și fiind primele afectate de marile curente sociale, economice sau politice.

În Orientul Mijlociu Extins, una dintre principalele caracteristici din punct de vedere demografic este creșterea ponderii populației tinere. În contextul general al așa-numitei „deșteptări politice globale“, acest sector de populație este cel mai predispus atât la schimbare, cât și la manifestări violente din dorința de schimbare, de orice fel ar fi aceasta. Conducând schimbarea prin accesul rapid la mijloacele de informare în masă, în special Internetul, tinerii din Orientul Mijlociu reprezintă prin ei înșiși o accelerare a istoriei, în aceeași măsură în care tot ei reprezintă mediul propice pentru reîntoarcerea ideilor tradiționale.⁷⁰

O altă problemă legată de evoluția demografică a regiunii, o reprezintă ponderea tot mai mare a populației urbane, rezultat al unei urbanizări spectaculoase și al unei migrații masive de la sat la oraș, ce au modificat radical și într-un timp foarte scurt o societate predominant rurală și al cărei tradiționalism și organizare tribală erau sinonime cu organizarea tribală.⁷¹ Rezultatul a fost crearea unor veritabile mutații sociale ce au determinat apariția în mediul urban a unor centre de răspândire a ideilor tradiționale care s-au găsit cel mai ușor reprezentate de ideile radicale islamiste ce se bazează, la rândul lor, puternic, pe elemente tradiționale.

Pentru mulți teoreticieni și analiști politici occidentali, problemele principale pe care le implică situația tensionată din Orientul Mijlociu sunt legate de prezența terorismului și riscul proliferării acestuia, alimentat de curente radicale, inclusiv prin achiziția de armament nuclear. „A bloca această combinație presupune politici privind contracararea terorismului, realizarea neproliferării, asigurarea unei protecții mai bune a materialelor nucleare străine și, în mod special, crearea stabili-

⁶⁸ Niall Ferguson, *op. cit.*, p. 34.

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 43-44.

⁷⁰ Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 31.

⁷¹ Eric Hobsbawm, *op. cit.*, p. 424.

⁷² Joseph Nye Jr., *Viitorul puterii*, Iași, Polirom, 2012, p. 255.

tății în Orientul Mijlociu și atenția acordată statelor eșuate⁷². Soluția pentru ultimele două probleme enunțate aici a fost vreme îndelungată privită prin prisma unor creșteri economice și educaționale în zonă, a dezvoltării societății civile și o creștere a participării politice, în special în ce privește populația tânără.⁷³ Soluțiile de acest gen, însă, au fost demontate, pe rând, de eșecul Primăverii Arabe, de prevalența și înmulțirea statelor eșuate în regiune și, mai ales, de revirimentul islamic petrecut concomitent cu o retragere occidentală bazată, în mare, pe propriile calcule strategice ce exclud, de foarte multe ori, situația din statele de aici.

Concluzii

Greșit sau nu, momentul Acordurilor Sykes-Picot are un ecou deosebit astăzi, dând startul proceselor de transformare și evoluțiilor din Orientul Mijlociu Extins, a căror succesiune ni se înfățișează astăzi în toată decăderea ei. Influența exercitată de Occident în regiune a fost neîntreruptă pentru următorii 100 de ani, de ea legându-se începutul statalității și instalarea și menținerea unui echilibru precar în regiune pe care astăzi îl vedem prăbușindu-se, în parte datorat tot acestei influențe. În contextul rezultatului negativ al campaniilor din Irak și Afganistan și a gestionării dezastruoase a crizelor recente din Libia, Siria și Irak, prezența occidentală și influența acesteia se face simțită din ce în ce mai negativ și mai puțin cantitativ într-o regiune ce poate colapsa în întregime. Lipsa unui leadership extern care să modereze puternicele diviziuni sectare din interiorul lumii islamice și care să gestioneze construcția și stabilizarea instituțiilor într-o regiune care încă nu și-a definitivat procesul de modernizare timpurie, într-o regiune unde majoritatea statelor nu s-au aflat încă în fața unei lipse de coordonare externă, a accelerat procesele de dezintegrare prezente în rândul multor state și va duce, cu siguranță, la o perpetuare a instabilității. Aceasta se petrece cu atât mai mult în contextul în care, în plan intern, avem de-a face cu guvernări autoritare și abuzive care nu mai reprezintă populația și care nu mai pot asigura existența statului ca întreg. Indiferent de poziția din care privim, forțele occidentale au contribuit la situația actuală și se prea poate să fie nevoite să revină în regiune, voit sau nu, în contextul în care actuala criză a migrației și reemergența terorismului au făcut ca regiunea Orientului Mijlociu Extins să vină peste Occident.

Exemplele de stabilitate, cum sunt Arabia Saudită, monarhiile arabe din Bahrain sau Iordania sau chiar și fragilul exemplu egiptean, sau cele de tranziție reușită, cel puțin pentru moment, spre democrație, cum este cazul tunisian, pot, desigur, fi exportate în contrapondere cu ascensiunea islamismului radical, însă la fel de bine putem asista, în viitor, la o perpetuare a falimentelor statale ce pot duce la un faliment al întregii regiuni.

La 100 de ani de la Sykes-Picot, după începutul statalității, după o modernizare fragilă, după ascensiunea naționalistă și guvernări autoritare, asistăm astăzi la exacerbaria islamică, la falimente statale, contrapuse peste o retragere a Occidentului ce pare că intervine în cel mai nepotrivit moment și la o spirală a instabilității și a violenței ce riscă să cuprindă întreaga regiune a Orientului Mijlociu

⁷³ *Ibidem*, p. 256.

Extins și, odată cu aceasta, o implicare negativă a întregii lumi.

Fără a exista o singură linie posibilă referitoare la evoluția viitoare a regiunii, Orientul Mijlociu Extins reprezintă una dintre cele mai dinamice zone fierbinți de pe glob, putând fi, după cum în trecut a reprezentat izvorul și leagănul civilizației, locul de pornire a schimbării ordinii internaționale așa cum o știm. Dacă schimbarea va fi în bine sau în rău, răspunsul depinde de un cadru foarte larg de factori, printre care se află, însă, și procesele de modernizare și stabilizare a regiunii, precum și implicarea rațională, bine și corect delimitată și integratoare a forțelor externe, atât din proximitatea regională, cât și în ce privește marile puteri, inclusiv și, poate, cu precădere, cele occidentale.

BIBLIOGRAFIE

- Brown, Nathan, Yasser El-Shimy, „Did Sisi Save Egypt?“, 25 ianuarie 2016, in *The Arab Spring at Five, Foreign Affairs*, martie 2016.
- Brzezinski, Zbigniew, *Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power*, New York, Basic Books, 2012.
- Ferguson, Niall, *The Great Degeneration. How Institutions Decay and Economies Die*, New York, Penguin Press, 2013.
- Ferro, Marc, *șocol Islamului. Secolele XVIII-XXI*, București, Orizonturi, 2006.
- Hobsbawm, Eric, *Era Extremelor. Istoria secolului XX – 1914-1991*, București, Cartier, 2015.
- Kaplan, Fred „Obama's Way. The President in Practice“, in *Inequality. What causes it. Why it matters. What can be done, Foreign Policy*, ianuarie-februarie 2016.
- Kaplan, Robert D., *Războarea Geografiei*, București, Litera, 2014.
- Kissinger, Henry, *Diplomația*, București, Bic All, 2007.
- Kissinger, Henry, *Ordinea Mondială – Reflecții asupra specificului națiunilor și a cursului istoriei*, București, Rao, 2015.
- Klaas, Brian, Marcel Dirsus, „The Tunisia Model. Did Tunis win the Arab Spring?“, 23 octombrie 2014, in *The Arab Spring at Five, Foreign Affairs*, martie 2016.
- Landes, David S., *Avuția și sărăcia națiunilor – De ce unele țări sunt atât de bogate, iar altele atât de sărace*, Iași, Polirom, 2013.
- Lewis, Bernard, *Istoria Orientului Mijlociu. De la apariția creștinismului până în prezent*, Iași, Polirom, 2014.
- Lewis, Bernard, *What went wrong? – Western Impact and Middle Eastern Response*, Londra, Phoenix, 2002.
- Luizard, Pierre-Jean, *Capcana Daesh. Statul Islamic sau Întoarcerea Istoriei*, Iași, Polirom, 2016.
- Luizard, Pierre-Jean, *Modernizarea Țărilor Islamice*, București, Artemis, 2008.
- Mansfield, Peter, *O Istorie a Orientului Mijlociu*, București, Humanitas, 2015.
- Napoleoni, Loretta, *ISIS. Califul terorist*, București, Corint, 2015.
- Nye, Joseph S. Jr, *S-a sfârșit oare secolul american?*, București, Comunicare.ro, 2015.
- Nye, Joseph S. Jr., *Viitorul puterii*, Iași, Polirom, 2012.
- Pichon, Frederic, *Siria. De ce s-a înșelat Occidentul*, București, Corint, 2015.
- Pollack, Kenneth M., „Fight or Flight. America's Choice in the Middle East“, in *The World is Flat. Surviving Slow Growth, Foreign Affairs*, martie-aprilie 2016.
- Rose, Gideon, „Introduction“, 14 martie 2016, in *The Arab Spring at Five, Foreign Affairs*, martie 2016.
- Salloukh, Bassel F., „Sect Supreme. The End of Realist Politics in the Middle East“, 14 iulie 2014, in *The New Global Context, Foreign Affairs*, decembrie 2014.
- Weiss, Michael, Hassan Hassan, *ISIS. Armata jihadului*, București, Corint, 2016.